

До спеціалізованої вченої ради
ДФ 35.051.086
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу **Чайки Ірини Мирославівни** на тему:
**«Сільське розселення України в умовах демографічної кризи: тенденції
структурно-територіальних змін»**,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 10 «Природничі науки»
за спеціальністю 103 «Науки про Землю»

Всебічний аналіз дисертаційної роботи Чайки Ірини Мирославівни на тему «Сільське розселення України в умовах демографічної кризи: тенденції структурно-територіальних змін», що представлена для захисту на здобуття ступеня доктора філософії на засіданні разової спеціалізованої вченої ради ДФ 35.051.086 у Львівському національному університеті імені Івана Франка, дає змогу зробити висновок щодо її актуальності, наукової новизни, ступеня обґрунтованості наукових положень, достовірності та значущості отриманих результатів, їхнього практичного значення, надати загальну оцінку дисертації.

Актуальність теми дисертаційної роботи.

Упродовж останніх десятиліть в сільській місцевості України виявляються кризові демографічні явища, що призводять до помітної трансформації сільського розселення. Зменшення середньої щільності населення та щільності сіл у більшості регіонів створюють виклики в процесі реалізації адміністративно-територіальної реформи, водночас перерозподіл повноважень і функцій між поселеннями в результаті утворення територіальних громад надалі визначатиме нові зміни поселенської мережі. Важливість моніторингу структурно-територіальних змін сільського розселення та процесу функціонування сільських громад в контексті впливу на розвиток поселень визначає своєчасність та перспективність дисертаційного дослідження Чайки І. М. Беззаперечною актуальністю роботи пояснюється й тим, що в умовах повномасштабної війни значна кількість сільських поселень східних, північно-східних та південних регіонів зазнали людських втрат та значних руйнувань інфраструктури, відтак відновлення потенціалу українських сіл з врахуванням наукових рекомендацій належить до питань національної безпеки держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація Чайки І. М. виконана у рамках затвердженої теми наукової роботи кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка «Людський і природний потенціал

західноукраїнського прикордоння як чинник національної безпеки” (№ держреєстрації 0117U001400), а також відповідає актуальним державним стратегіям і програмам, зокрема “Державній стратегії регіонального розвитку 2021-2027”, “Концепції розвитку сільських територій”.

Наукова новизна отриманих результатів. Отримані дисертанткою результати дослідження містять наукову новизну. Зокрема, авторка систематизувала ідеї та підходи до вивчення сільського розселення від 15 ст. до сучасності (п. 1.2., ст. 33-41), подала авторське визначення головних понять (п. 1.1., с. 26-30), розробила картосхеми, які відображають регіональні відмінності динаміки екістичних і демографічних показників та диференціацію основних параметрів сільського розселення та демографічних процесів у сільській місцевості на рівні адміністративних районів (у розділі 3). Вперше проведено кластеризацію областей України за поєднанням середньої людності з щільністю сільських поселень та виокремлено 10 типів областей за подібністю поселенської мережі (п.3.3., ст. 113-123); розраховано коефіцієнти кореляційної залежності між параметрами розселення та показниками демографічної ситуації (ст. 123-126). З урахуванням результатів проведеного соціологічного опитування, Чайка І. М. узагальнила новітні соціальні тенденції у сільській місцевості та розробила рекомендації для відновлення соціально-економічного і демографічного потенціалу українських сіл.

Практичне значення отриманих результатів

Результати дисертаційної роботи можуть бути використані в якості джерельної бази та рекомендацій при розробці Стратегій розвитку сільських територіальних громад України, і загалом при реалізації державної регіональної політики щодо розвитку сільських територій. Комплексна оцінка усіх екістичних, демографічних параметрів сільської місцевості України, проведена авторкою за необхідності може бути врахована для коригування Методики формування спроможних територіальних громад, обґрунтування чинників їхнього ефективного функціонування, зокрема в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови.

Отримані результати дисертаційного дослідження, зокрема виявлені авторкою регіональні відмінності трансформації сільського розселення та виокремлені типи регіонів за подібністю поселенської мережі можуть слугувати основою для удосконалення розроблених у суспільній географії схем районування сільського розселення.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Наукові положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації в дисертаційній роботі є достовірними та належно обґрунтованими, що підтверджується великою кількістю опрацьованих первинних матеріалів, літературних джерел, критичним аналізом теоретичних напрацювань з географії населення та поселень відомих українських та зарубіжних науковців. Висновки щодо зв'язку структурно-просторових змін сільського розселення та

демографічних процесів, а також аналіз різних проявів і наслідків трансформації мережі поселень підтверджені застосуванням статистичних, математичних, соціологічних методів. Результати дослідження доповнені численними картосхемами, таблицями, графіками, діаграмами та гістограмами. Обсяг отриманих результатів є достатнім для обґрунтування запропонованих висновків. Рекомендації щодо вирішення проблем сільського розселення та ефективного функціонування сільських територіальних громад в умовах сьогодення подані авторкою на основі проведеного соціологічного опитування, розрахунків та зведеного SWOT-аналізу.

Результати дослідження, які отримано шляхом використання загально визнаних методів та підходів, апробовані під час 11-и виступів на науково-практичних конференціях і семінарах, широко висвітлені у публікаціях.

Характеристика основних положень роботи

Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, які поділені на підрозділи та висновків. Загальний обсяг роботи – 198 сторінок. Список використаних джерел включає 149 позицій. Текстова частина роботи доповнена 6-а таблицями та 53-а рисунками (в т.ч. 11 – картосхеми).

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету та завдання дослідження, наукову новизну, практичне значення, апробацію результатів, повноту викладення результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях.

В першому розділі розглянуто теоретико-методологічні основи та історію суспільно-географічних досліджень сільського розселення. Зокрема сформульовано визначення поняття “сільське поселення” та “сільська місцевість”, складено поняттєво-термінологічну систему “Сільська місцевість”, виокремлено історичні етапи дослідження сільських поселень, детально розглянуто сучасні методологічні підходи до вивчення сільського розселення з погляду географів, соціологів, демографів, економістів, узагальнено методіку дослідження сільського розселення. Важливо, що авторка критично підходить до трактування поняття “локальні системи розселення”, зазначаючи про об’єктивну відсутність системних зв’язків та доцільність вживання натомість поняття “мережа розселення”.

У другому розділі дисертантка всебічно проаналізувала передумови формування сільської поселенської мережі, вивчила природньо-географічні, історичні та суспільні чинники розвитку сільської місцевості, регіональні відмінності їхнього впливу на сільське розселення.

Третій розділ дисертаційної роботи містить результати дослідження сучасної структурно-територіальної організації сільської поселенської мережі України та тенденцій її трансформації. Здійснено детальний аналіз демографічних процесів в сільській місцевості за статистичними даними 1993-2020 рр. та результатами різних соціологічних досліджень, картографування демографічних показників, виявлено сучасні територіальні відмінності розселенських параметрів та їхній зв’язок з природним відтворенням населення на рівні адміністративних районів. За складено дендрограмою, авторка виявила

відсутність подібності характеру розселення між сусідніми областями, обґрунтувавши це дією сучасних соціально-економічних та демографічних чинників, що підтверджується розрахунками коефіцієнтів кореляції.

Четвертий розділ дисертації присвячено новітнім соціальним тенденціям в сільській місцевості України. Проаналізовано загальні особливості соціально-економічної ситуації та розвитку інфраструктури в селах, проведено соціологічне опитування серед молоді віком 18-24 років щодо проблем та перспектив сільської місцевості. Важливе значення має дослідження суперечностей та наслідків взаємовпливу адміністративно-територіальної реформи та сільського розселення в Україні. Зокрема проаналізовано параметри сільських територіальних громад та їх відповідність критеріям затвердженої Методики щодо формування спроможних ТГ. В результаті географічного погляду на проблематику, було проведено SWOT-аналіз результатів реформи АТУ для розвитку сільських поселень. Дисертантка розглядає можливі політичні, економічні та соціальні рішення щодо покращення становища у сільських поселеннях.

Висновки містять основні результати дисертаційної роботи та послідовно висвітлюють вирішення головних завдань та досягнення мети наукового дослідження. Список використаних джерел містить вітчизняні та зарубіжні публікації, інтернет-ресурси, нормативні документи, статистичні матеріали.

Повнота викладення матеріалів дисертації у роботах, які опубліковані автором.

Головні положення дисертації повною мірою викладені у 12 наукових працях, з яких 5 є статтями у фахових наукових виданнях (у тому числі в одному зарубіжному журналі, що входить до наукометричної бази Scopus), 1 стаття у фаховому іноземному науковому журналі, а також 6 статей – опубліковані доповіді на конференціях та наукових семінарах. У публікаціях викладено матеріали та результати дослідження усіх розділів роботи: теоретичні аспекти дослідження сільського розселення, вплив природно-географічних та історико-географічних чинників на формування регіональних відмінностей розселення, аналіз демографічної ситуації в сільській місцевості регіонів України, особливості структурно-територіальних змін поселенської мережі, а також питання картографування сільського розселення у національній географії та проблеми утворення сільських територіальних громад.

Зауваження до змісту та оформлення дисертації.

Дисертантка виконала дуже цінне наукове дослідження. Разом з тим, є декілька зауважень чи радше побажань.

1. При визначенні поняття “селища” як одного з різновидів сільських поселень варто деталізувати характерні ознаки, за якими слід відносити поселення до цієї категорії (п. 1.1., с. 30).
2. При аналізі суперечностей і наслідків впливу реформи адміністративно-територіального устрою на сільське розселення (розділ 4, п. 4.2.), все ж не зазначено деяких важливих аспектів. Так, твердження про те, що людність

громад має важливе значення для розподілу державних субвенцій (с. 145) варто доповнити аналізом оптимізації шкільної мережі у сільській місцевості, адже в результаті реформи впродовж декількох останніх років триває процес закриття малокомплектних шкіл у віддалених малих селах (при розподілі освітньої субвенції враховуються показники щільності сільського розселення, наповнюваності класів та ін.).

3. Дисертантка виявляє тенденцію зменшення площі громади з наближенням до обласного центру або до великого міста, і водночас зазначає, що близькість громади до міста визначає її економічну спроможність (п. 4.2., с. 147). В цьому контексті доцільно було б детальніше проаналізувати кількість і частку сільських дотаційних громад за областями та зв'язок фінансової спроможності з параметрами розселення.

Зазначені побажання аж ніяк не впливають на позитивну оцінку дисертації і можуть бути предметом подальших досліджень автора.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності.

При детальному розгляді дисертаційної роботи порушень академічної доброчесності не виявлено.

Висновок.

Дисертаційна робота Чайки І. М. є завершеною науковою працею, виконаною автором самостійно на високому науковому рівні. У роботі поглиблено теоретико-методологічні та методичні засади дослідження сільського розселення, виявлено тенденції його структурно-територіальних змін в умовах демографічної кризи. Наскрізною ідеєю у дисертації є ідея перспективності сільських поселень, збереження потенціалу українського села як питання національної безпеки держави.

Дисертаційна робота відповідає спеціальності 103 «Науки про Землю» та вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (з наступними змінами), та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її авторка, Чайка Ірина Мирославівна, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 103 «Науки про Землю».

Рецензент:

кандидат географічних наук,
доцент кафедри географії України
Львівського національного університету
імені Івана Франка, доцент

О. І. Склярська